

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BİR TOPLUMSAL GÖSTERGEBİLİM ALANI OLARAK DİL LANGUAGE AS A DOMAIN OF SOCIAL SEMIOTICS

Pelin ÖNDER EROL*

Öz

Her yönüyle dil, gösteren ve gösterilenden meydana gelen göstergelerden oluşmuş bir sistemdir. Göstergelyi oluşturan bu iki öge arasındaki ilişkiden doğan derin anlamları bulup ortaya çıkarmak ise göstergebilimin görevidir. Ancak dilin toplumsal göstergelerden oluşmuş bir sistem olması nedeniyle "dil" in gösterdiği her şey, toplumsal göstergebilimin alanına girmektedir. Nitekim göstergeler dünyasını her yönüyle inceleyen göstergebilim, önemli bir işlevini de, göstergebilimin bir alt alanı olarak değerlendirilebilecek olan toplumsal göstergebilim yoluyla, dil-toplum ilişkisindeki bağlantıları ortaya koyma çabası ile gerçekleştirmektedir.

Dili meydana getiren sözcüklerle bu sözcüklerin göndermeleri arasında doğal hiçbir bağ bulunmaması, ya da bir başka deyişle bu bağın buyrultusal ve nedensiz olması, bizi dilin uzlaşım sal olduğu yani toplumsal olarak anlaşma üzerine temellenmiş olduğu sonucuna götürmektedir. Bu uzlaşım sallığa göstergelerin oluşumunun insani failliğin bir sonucu olduğu da eklenecek olursa, göstergelerden oluşmuş bir sistem olarak dilin, toplumsal göstergebilim içerisinde önemli bir alan olduğu görülmektedir. Nitekim dilin hem bireysel hem de toplumsal boyutta kültürel ve ideolojik okumalara açık bir alan olması, dilsel göstergeleri toplumsal nitelikli bir göstergebilime muhtaç kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Toplumsal-Göstergebilim, Dil.

Abstract

Language, from every aspect, is a system which is composed of signs made up of two parts: the signifier and the signified. It is the role of semiotics to find out and reveal the profound meanings which are arisen from the connection between those two elements. However since language is composed of social signs, everything that language signs/indicates come into the domain of social semiotics. In fact, semiotics, which examines the world of signs, carries out one of its most important functions by its effort to uncover the connections between language and society through social semiotics which can be evaluated as a sub-field of semiotics.

Since there is no connection between the words and their referents by nature, or in other words that this connection is arbitrary and unmotivated, this fact paves the way to a conclusion where language is conventional, which means it is based on a social contract and agreement. If we are to add this conventionality to the fact that the constitution of the signs is resulted from human agency, then it is clear that the language, which is made up of signs, is a significant area within the field of social semiotics. As a matter of fact, since the language is open to both cultural and ideological readings, linguistics signs are dependent on a semiotics that has social attributes.

Keywords: Semiotics, Social Semiotics, Language.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Giriş

Toplumsal yaşam giderek daha fazla göstergelerle örülü bir hale gelmektedir. Gösteren ve gösterilen(ler)den oluşan göstergelerin, bu ikisi arasındaki ilişkisinden doğan derin anlamları bulup ortaya çıkarmak ise göstergebilimin görevidir. Göstergebilimin bir alt alanı olarak değerlendirilebilecek olan toplumsal göstergebilim, özelde, toplumsal göstergeleri çözümlmek, toplumsal göstergelerin işaret ettiği (gösterdiği) düz anlam, yananlam ve çağrışımların anlamak ve açıklamaya çalışır. Nitekim göstergeler dünyasını her yönüyle inceleyen göstergebilim, önemli bir işlevini de dil-toplum ilişkisindeki bağlantıları ortaya koyma çabası ile gerçekleştirmektedir. Dili göstergebilimin çalışma alanına sokmak ya da dilin öğelerinin birer gösterge olduğunu söylemek, bu öğelerin sosyal ve kültürel olarak biçimlenmiş olduğu varsaymaktır; yani dilin, toplumsal olduğunu; dilin toplumu yansıttığını iddia etmektir. Böylelikle dil, toplumsal göstergelerden oluşan bir sistem olarak tanımlanabilir. “Gösterge, genel olarak, kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. olarak tanımlanır” (Rifat, 2009: 11). Göstergebilim ise Saussure’e göre (1985: 18), toplumsal yaşam içinde göstergelerin yaşamını inceleyen bilimdir. Saussure’ün yaygın olarak bilinen bu göstergebilim tanımlamasına paralel biçimde, dilin de göstergebilimsel öğeler taşıdığını düşünürsek; “kültür içerisindeki her şey sözel dile benzer biçimde örgütlenmiş ve bir dizi ortak temel kural ya da ilkeler yoluyla anlaşılabilir olan bir iletişim biçimi olarak görülebilir” (Hodge&Kress, 1988: 1). Benzer biçimde Rifat da (2009: 11) toplumsal bir sistem olan ve temelde insanlar arasındaki iletişimi sağlayan dilin, göstergelerin kendi aralarında kurdukları ilişkilerden oluştuğunu belirtir. Nitekim dil çalışmaları, toplumun nasıl işlediğinin yasalarını göstermesi bakımından XX. yüzyılın düşünsel gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır (Coward&Ellis, 1985). Bu dönem içerisinde C. Lévi-Strauss gibi yapısalcı düşünürler, insan topluluklarına ilişkin evrensel yasaların dilbilimden yararlanarak açıklanabileceğini savunmuştur.

Yapısalcılığın dilbilimdeki temsilcisi olarak görülebilecek olan Saussure ise, dil (*langue*) ve söz (*parole*) arasında bir ayrım ortaya koyar. Böyle bir ayrımla birlikte dil ve söz arasındaki ilişki tamamen diyalektik bir ilişkidir; zira dil sözün (konuşmanın) hem sonucu hem de aracıdır (Barthes, 1986: 16). Saussure’e göre söz ne kadar bireyselse, dil o kadar toplumsaldır. Dolayısıyla bireysel sözlerden yola çıkılarak bir sisteme ve dolayısıyla sistematik birtakım kurallara ulaşılamayacağı için Saussure, sözden ziyade dile

odaklanmıştır. Saussure’ün dil anlayışı yapısalcı bir temele dayanmaktadır. Ona göre dil, yapı tarafından şekillenir; zira içine doğduğu toplumda kendisine dayatılan dil üzerinde bireyin hiçbir faillik alanı yoktur. Öte yandan “bir toplumsal bütünlüğü meydana getiren bütün pratikler dil içinde varolduğu için, dili toplumsal bireyin inşa edildiği yer olarak düşünmek mümkündür” (Coward&Ellis, 1985: 10). Birey, kendinden önce belirlenmiş dilin kurallarını öğrenmesi sonucunda diğerleriyle iletişim kurar. Bir dili ilk kez öğrenmek ise – bu ister ana dil isterse yabancı bir dil olsun- o dilin kendi içindeki uzlaşımına uyum sağlamaya çabalamaktır. “Dil, insan toplumları tarafından kullanılan binlerce sözlü iletişim sisteminden sadece bir tanesidir” (Salzman, 1993: 155). İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik de işte bu dil yetisidir. “İnsan, zoon logon ekhon’dur. Yani insan, konuşan varlıktır” (Akarsu, 1984: 36). Öte yandan dilin yalnızca bir konuşma ya da yazma edimi olduğunu söylemek, onu basitleştirmek ve temelde dil ile düşünce arasındaki bağı koparmak anlamına gelir. Oysa bu imkânsızdır. Nitekim Saussure (1985: 122) dilin, düşünce ile sesin biri kesildiğinde aynı anda diğerinin de kesilmek zorunda kaldığı bir kâğıdın iki yüzü gibi olduğunu belirtmektedir. İnsan aynı zamanda düşünen varlıktır, hatta düşünebiliyor olması varlığının önkoşuludur. İnsanın düşünme ve dil yetenekleri bu nedenle birbiriyle bağlantılıdır; zira ancak dil sayesinde düşünür, düşündüklerimizi yine dile aktarırız. Nitekim “dilsiz olan, dilden boşalmış bir düşünce yoktur” (Akarsu, 1984: 37). “Dil ve insan varlığı arasındaki ilişki insanın hem dile sahip olması, hem de dil tarafından ‘kuşatılmış’ olmasıyla karakterize olur (Özlem’den aktaran[†] Ergat, 2008: 11). Kısacası dil, düşünceyi mümkün kılar. Örneğin hayvanlarda olduğu üzere dilin olmadığı yerde örgütlü bir düşünce sisteminden söz etmek olanaksızdır.

1. Dil ve Sözcükler

Göstergeler sistemi olan dilin temelini sözcükler oluşturur. Locke’a göre (2000: 16) sözcükler, idelerin duyulabilir göstergeleridir, gösterdikleri ideler ise bu göstergelerin doğrudan anlamlarıdır. İnsanlar bu göstergeleri “kendi belleklerine yardımcı olarak kendi düşüncelerini kaydetmek ya da idelerini açığa çıkarmak ve başkalarının görüşüne sunmak için kullanırlar”. Nitekim “gerek canlı gerekse cansız doğada dilden bir şekilde pay almamış hiçbir şey ya da olay yoktur, çünkü tinsel içeriğini iletmek herşeyin özünde vardır” (Benjamin, 2006: 169). Kavramlar adlandırılırken benzer olanlar ve tek bir kategori içerisinde değerlendirilebilecekler aynı genel adla çağrılır; bu

[†] Doğan Özlem; “Günümüzde Felsefe Disiplinleri”, İnkılâp Kitabevi, İst, 1997, s.515.

türden bir adlandırma biçimi dilin daha kullanışlı olmasını sağlar. “Bütün dillerin bünyesindeki sözcüklerin çoğunluğu genel terimlerdir ve bu, rastlantı ya da ihmalin değil aklın ve zorunluluğun sonucudur” (Locke, 2000: 21). Örneğin “duygu ve hareket yeteneği olan, içgüdüleriyle hareket eden canlı yaratık”ların tamamı “hayvan” olarak adlandırılır. Ancak hayvanlar âlemi içerisinde kedi, köpek, at, inek gibi farklı türler yine dilin kullanışlılığı açısından farklı adlarla anılırlar.

Bununla birlikte dil, ayrımlar üzerine kuruludur. Bir başka deyişle, “her gösterge dilsel *değer*’ini, ancak dilin yapısı içinde, diğer göstergelerle olan ayrımsal konumu sayesinde kazanır” (Altuğ, 2001: 218). İster yazılı ister sözlü olsun bir metin üretilirken sadece belirli kavramlara başvurulur; bu, anlamı karşı tarafa iletmeyecek olan diğer bütün kavramların dizgenin dışında tutulması demektir. Metin sahibinin kavramlara ilişkin tercihleri, bir takım ayrımlar yoluyla gerçekleşir ve anlam, ancak bu sayede ortaya konmuş olur. “Gösteren, gösterilene ancak başka gösterenlerle girilen ilişkilerde belirginleştirir ya da eklemeler: Anlam sadece farklılıkların sistematik olarak düzenlenmesiyle üretilir” (Coward&Ellis, 1985: 12). Yine dil, anlamı sürekli ertelemeler yoluyla kazanan bir oyundur. Zira ancak dil sayesinde *o anda* ve *orada* bulunmayan bir gösterilene gönderme yapılabilir; bunu ise dilden başka mümkün kılacak hiçbir şey yoktur.

“Gösterge, yoklukta varlığı temsil eder. Varolanın yerini alır. Şeyi kavrayamadığımızda ya da gösteremediğimizde, onun varlığını, şu andaki varlığını belirlemediğimizde, varlığı sunulmadığında, işaret ederiz, gösterenin sapağı boyunca ilerleriz. Göstergeler alır, veririz. İşaretleşiriz. Bu anlamda, gösterge, ertelenmiş varlıktır” (Derrida, 1982: 9).

Derrida dilin, hem *uzamsal ayırma* hem de *zamansal erteleme* yoluyla anlamsal bir değer kazandığını *différance* kavramıyla ortaya koymaktadır. Erteleme ve ayırma anlamlarına gelen Fransızca *différer* kökünden türetilen *différence* sözcüğünün bir harfini değiştirerek elde ettiği bu kavram ile Derrida, postyapısalcılığın temellerinden biri olarak kabul edilen yapı sökümcü geleneğin temelini atmıştır. Öte yandan postyapısalcı *différance* fikri, Lévi Strauss’un yapısalcılığı üzerine inşa ettiği ve anlamın ancak diğeri üzerinden elde edildiği ikili karşıtlıklar (binary oppositions) kavramından beslenmektedir. “Her gösteren ona benzeyen fakat onunla özdeş olmayan gösterenlerden farklıdır ve gene her gösteren anlamlandırma zincirinde ondan önce ve sonra gelenden de farklıdır (Coward&Ellis, 1985: 30). “Dilde pozitif terimler olmaksızın, yalnızca ayrımlar vardır”. Derrida’nın hareket noktası, Saussure’ün bu

cümlesidir. Saussure, göstergelerin keyfi ve uzlaşımsal olduklarını ve her birinin özel özellikler tarafından değil, fakat onları diğer göstergelerden ayıran *ayrım*lar tarafından belirlendiğini ileri sürer” (Altuğ, 2001: 222-223). Derrida’ya göre bir merkez ya da başlangıç noktasının olmadığı yerde her şey, bir söyleme dönüşür. Merkezi ya da aşkın bir gösterilenin orada bulunmadığı bir sistem hiçbir zaman farklılıklar sistemi dışında mutlak bir biçimde var olmaz. Bununla birlikte aşkın gösterilenin yokluğu, anlamlama oyununu sonsuz kılar (Derrida, 2005: 354).

2. Dil ve Nedensizlik İlkesi

Düşünce ile dil arasındaki ilişki, düşünce sisteminin sofistike bir hal almasının, dili geliştirdiği iddiası üzerine temellendirilebilir. İnsan, yaşam seyri üzerinde çocukluktan yetişkinliğe doğru ilerledikçe kelime hazinesi artar; benzer biçimde ilksel topluluklardan daha gelişmiş toplumlara geçtikçe de kolektif olarak kullanılan sözcüklerin sayısı artar, dilin yapısı gelişir. Dile gelmiş her bir sözcük, her bir tümce ve hatta her bir söylem, bir gösterilene gönderme yapar. Dilin bu gösterenleri ile gösterilenleri arasındaki ilişki, değerini nedensiz olmasından almaktadır. Bir başka deyişle dilin nedensizliği ilkesi, dile o anda orada bulunmayan nesnelere gönderimde bulunmak yoluyla kişiler arası iletişimi mümkün kılma görevini yükler. İşaret etmediğim ya da o anda fiziksel olarak işaret etmemin zaten mümkün olmadığı bir nesneye herhangi bir nedene bağlı olmaksızın verilmiş adı dile getirdiğim anda zihnimdeki fikir ile alıcının zihninde oluşan imajın örtüşmesi dil yoluyla kurulan iletişimin en temel unsurudur. Burada ifade edenin zihnindeki fikir ile alıcının zihninde oluşturduğu imaj arasındaki ilişki de, aynen dile getirilen sözcük ile gönderimde bulunulan nesne arasındaki ilişki gibi buyrultusal ya da nedensizdir. Göstergelerin doğal değil aksine uzlaşımsal olarak isimlendirilmemeleri, dile toplumsal bir nitelik katar.

Dilin doğal mı yoksa uzlaşımsal mı olduğuna ilişkin düşüncelerin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim Eflatun’un *Cratylus*’u, bu soruya yanıt aranan felsefi bir tartışmayı konu alır (Adamello, 2011; Hewes, 1993; Porzig, 1985). Bir nesneyi ifade etmek üzere harflerin belirli bir biçimdeki dizimi (sentaks) ile ortaya konmuş olan sözcüğün, genellikle o nesne ile açıklanabilir hiçbir ilişkisi yoktur. Yani m-a-s-a harflerinin bu biçimdeki dizimi ile “masa” sözcüğü dile getirildiğinde, zihnimde oluşan “masa” imajı ile seçilen harfler ve bunların dizimi arasındaki ilişki tamamen buyrultusaldır. Bununla birlikte dil nedensiz olmasına karşın, sanki doğal bir takım kurallarla işliyormuş gibidir. Örneğin “masa”ya gönderme yapmak istendiğinde Türkçe konuşan her kişi “masa” sözcüğünü

† bkz: www.tdk.gov.tr

kullanır ve Türkçe anlayabilen her kişi de bu sözcüğün dile getirilmesi ile neye gönderme yapıldığını anlar. Dolayısıyla o dili konuşan bireyler arasında bir uzlaşım söz konusudur; yani dil, buyrultusal olması nedeniyle uzlaşımaldır.

Dili oluşturan sözcükler ile göndermeleri arasındaki bağın doğal olmaması, aynı ide/göndergenin farklı dillerde farklı biçimlerde dile getirilmesine neden olur. Örneğin “kapı” göndergesi, Türkçede bu sözcükle ifade edilirken; İngilizcede “door”; Almancada “die tür.”; Fransızcada ise “la porte” olarak dile getirilmektedir. Zihinde oluşan bu fikir ile sözcüğün yazılış/dile getiriliş biçimi arasında simgesel bir bağ bulunmaması, bütün bu dillerdeki kapı kavramına karşılık gelen sözcüklerin farklılaşmasına neden olur. Bununla birlikte yansıma köklerden (*onomatopoei*) türemiş sözcükler (ör: şırıltı, çatırdama, meleme, havlama gibi) nedenli bir göstergeye örnek olabilir (Lechte, 2003: 196). Yine de “doğadaki” hiçbir şey, belli bir gösterenin belli bir gösterilene telaffuz etmesini gerektirmez. Belirli bir ses ile onun kavramı arasında hiçbir doğal bağ yoktur, çünkü gösterilenlerini fiziksel olarak taklit etmesi gereken doğal sesler bile dilden dile farklılık gösterir” (Coward&Ellis, 1985: 29). Nitekim horozun Türkiye’de “üürüü” şeklinde çıkardığı düşünülen ses, Almanya’da “kikeriki”, Fransa’da “cocorico”, İngiltere’de “cock-a-doodle-do” olarak duyulur (Porzig, 1985: 17). Bununla birlikte her dilde var olan eşsesli ve eşanlamlı sözcükler de gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin buyrultusalılığına işaret eder. Örneğin, yazmak sözcüğünün kökü olan “yaz” ile bir mevsim olan “yaz”, eş sesli sözcüklerdir, bunların göndermeleri birbirinden farklıdır ancak aynı harflerin aynı biçimindeki dizimiyle oluştururlar ve dolayısıyla aynı biçimde dile getirilirler. Buradaki ilişkinin buyrultusal olmadığını, aksine nedenli olduğunu varsayalım. Böyle bir varsayım bizi, yazmak sözcüğünün kökü olan “yaz” ile mevsim olan “yaz” sözcüklerinin arasında anlamsal bir ilişki olduğu sonucuna götürürdü. Oysa bunlar arasında anlamsal hiçbir ilişki yoktur, bu sözcükler için sadece sentagmatik bir aynılıktan söz etmek mümkündür. Benzer biçimde eşanlamlı sözcükler de sesler ile göndermeleri arasındaki bağın doğal olmadığına işaret ederler. Örneğin, “beyaz” ile “ak” eş anlamlı sözcüklerinin göndermeleri aynı olmasına karşın bunlar, farklı seslerle ifade edilirler.

Dilin kökenine ilişkin yapılmış ve aşağıda alıntılanan deneyin bulguları ve aslında sonrasındaki yorumlar, dilin kökenini bulma amacından saparak, dilin doğuştan getirilmediğini ya da biyolojik olmadığını göstermeye hizmet etmiştir:

“Muhtemelen İncilin papazlar tarafından en son değiştirilen nüshasından bir süre önce, Mısır krallarından

Psammetichus, en eski dilin hangisi olduğunu belirlemek için, öncü nitelikte, psikodilbilimsel bir deney yaptı. Bunu nakleden Herodotus’a göre kral, iki çocuğun iki yaşına gelinceye kadar, dilin konuşulduğu çevreden uzak tutulmalarını emretti. Çocuklar serbest bırakıldıklarında, Frigya dilinde ‘ekmek’e işaret ettiği ileri sürülen bekos bekos şeklinde bir ifade kullandılar. Böylece kral, bu dilin (Frigyaca’nın) Mısır dilinden daha eski olduğunu varsaydı” (Hewes,1993: 7).

En eski dili bulma amacıyla gerçekleştirilen bu deneyin bir diğer sonucu ilk bakışta dilin doğal, doğuştan getirilen ve belki de yaşama içgüdüleriyle bağlantılı olduğudur. Oysa hikâyenin geri kalan kısmında daha rasyonel ve muhtemel bir açıklamaya yer verilmektedir:

“Daha sonraki yorumcular çocukların seslendikleri farzedilen kelimenin ilk hecesi olan bek sesinin (ikinci hece Yunanca eril-nominatif os’dur) tecrit edilen çocukların, sütüyle beslendikleri keçilerin çıkardıkları sese çok yakın olduğunu belirttiler” (Hewes,1993: 7).

Görüldüğü üzere insan, dili taklit yoluyla öğrenir. “İnsan, doğa tarafından sözcük adını verdiğimiz düzenli sesleri çıkarabilecek organlarla donatılmıştır” (Locke, 2000: 11), ancak sözcükler, nedenli ya da nedensiz oluşlarından bağımsız olmak üzere duyularak belleğe alınırlar, bu, yukarıdaki örnekte de olduğu üzere toplumsal değil, doğal bir biçimde de gerçekleşebilir.

3. Toplumsal ve Kültürel Olarak Belirlenmiş Bir Sistem Olarak Dil

Öte yandan hangi sözcüğün hangi bağlamda anlamlı bir biçimde telaffuz edileceği ancak toplumsal olarak öğrenilir. Bir başka deyişle hangi sözcüğün hangi zaman ve mekânda ve kime hitaben söylenebileceği de yine toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilir. Gündelik etkileşim içerisinde kültürün çocuğa iletilmesi ise, aile, akran grubu ve okul gibi anahtar toplumsallaşma ajanları sayesinde ve “dil” yoluyla gerçekleşir (Halliday, 1978: 125). Örneğin hastalanan birine “geçmiş olsun” demeyi öğrenmesi kadar, öğretmeni ile konuşurken arkadaşına kullandığı dili kullanamayacağını bilmesi de bu toplumsallaşma süreci içinde gerçekleşir. Dilin toplumsallığına ilişkin bir başka örnek de toplumumuzda sen ya da siz dilinin kullanımlarına ilişkindir. Enformel ilişkilerin hüküm sürdüğü geleneksel toplumlarda toplumsallaşmış bireyler, yalnızca enformel değil aynı zamanda formel ilişki örüntüsü içerisinde de iletişim kurdukları kişilerle “sen” diye hitap ederler. Toplumumuzun hem kentsel hem kırsal öğeleri bünyesinde barındıran sosyolojik olarak eklektik bir yapıya sahip olması, hitap eden ya da hitap edilen kişilerin sen-siz ikilemi yaşamasını de beraberinde getirmektedir. Kent kültüründe kişisel olarak tanınmayan kimselere “sen” diye hitap edilmesi

kabalık olarak yorumlanırken, köyde herhangi bir kişiye “siz” denmesi de samimiyeti zedeleyici bir unsur gibi değerlendirilebilir. Kültürün dile yansması nedeniyle ortaya çıkan bu durum, işte bu nedenle normatif değil olgusal olarak çözümlenmelidir.

Dil, iletişimin temelidir. Dil olmadan iletişim mümkün olmayacağı gibi, dil yoluyla iletişim kuran bir kitle olmadan da dil varlık gösteremez. Konuşan üyesi kalmadığı için yok olup giden diller buna örnektir. Bununla birlikte, Esperanto gibi yapay diller de ortak bir kültürün ürünü olmamaları ve kuşaktan kuşağa aktarılmamaları nedeniyle büyük çapta konuşan bir kitleden mahrumdurlar. Bu da, yapay dillerin popülerliklerini zaman içerisinde yitirerek gelecekte daha az kimse tarafından konuşulacaklarının ya da yok olacaklarının habercisidir. “Bir dilin var olabilmesi için konuşan bir topluluk bulunması gerekir. Hiçbir zaman dilin toplumsal algı dışında varlığı yoktur; görünüşe aldanmamak gerekir. Çünkü dil, göstergesel bir olaydır. Toplumsal niteliği, dilin iç özelliklerindedir” (Saussure, 1985: 83-84):

(Saussure, 1985, s: 84)

Saussure’ün “dil” ile “konuşan topluluk” arasındaki ilişkiyi gösterdiği şemada da vurgulandığı üzere, varlık gösterebilmesi için konuşan bir topluluğun gerekliliği dilin toplumsal olduğuna işaret eder. “Dil ve kültür, insan topluluklarının başlıca ayırıcı özelliği olduğu içindir ki insanı ‘konuşan varlık’ olarak tanımlamak da olanaklıdır” (Sencer, 1982, 120). Dil ile toplum arasındaki ilişkinin temelinde toplumsal gerçekliğin dile yansması yer alır. Toplumsal gerçekliği oluşturan kültür, coğrafya gibi pek çok öge, dil üzerinde belirleyicidir. Williams’ın (aktaran^s Eagleton, 2005a: 48), “farklı zamanlarda bir bütünlük standardı, zihin alışkanlığı, sanat, genel entelektüel gelişme, yaşam tarzının tamamı, anlamlandırıcı sistem, duyu yapısı, yaşam tarzındaki unsurların karşılıklı ilişkileri ve ekonomik üretim ve aileden siyasi kurumlara kadar her

şey” olarak tarif etmiş olduğu kültürün bu kapsayıcı tanımı, görüldüğü üzere toplumsal olan her şeyi bir ağ gibi örmüştür. Bu nedenle kültür, toplumun kolektif düşünüş ve eyleyiş biçimlerinden ayrı düşünülemez. Buradan hareketle kültürün, o kültüre sahip olan toplumun dile getiriş biçimleri üzerinde de etkili olduğu söylenebilir. “Toplumsal bağ dil ortaklığı yaratmaya yönelir ve belki ortak dile birtakım özellikler de kazandırır. Öte yandan, ekin birliğini yaratan da belli ölçüde dil ortaklığıdır. Genellikle, ekin birliği dil ortaklığını açıklamaya yeter her zaman” (Saussure, 1985: 246). Bununla birlikte coğrafyanın yaratmış olduğu fiziksel koşulların da ilgili toplum/topluluğun sözcük hazinesi üzerindeki etkilerinden bahsetmek olanaklıdır. Nitekim buna ilişkin oldukça iyi bilinen bir örnek Franz Boas’ın (1938) coğrafyasal konumları nedeniyle kar ile ilişkileri yoğun olan Inuit Eskimoları’nda “kar”ın farklı durumlarına verilen isimlerin çeşitliliğine ilişkin tespitidir. Bu örnekten de görüldüğü üzere kavramların o dilin sözcük hazinesinde yer alıp almadıkları, bunun düzeyi ve nasıl yer aldıkları, o toplumda o kavrama duyulan gereksinimle yakından ilişkilidir. Türkçede günümüzde giyim-kuşama ilişkin kavramların birçoğunun Fransızca kökenden gelmesi işte bu yüzden tesadüf değildir. Türklerin giyim alışkanlıkları içerisinde yer almayan pek çok ögenin, Batılılaşma hareketi ile Türk giyim kültürüne eklenmesi Türklerin “bilgi stok”una ilk kez giren bu öğelerin Fransızca karşılıkları ile isimlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim *pantolon, bluz, manto, palto, döpiyes, ceket, kravat, mayo* ve giyim ve kuşama dair daha birçok sözcük Türkçeye Fransızcadan girmiştir.

Toplumsal sistemin, bir sosyal semiyotik olarak yorumlanmasıyla aslında bu sistemin, kültürün “gerçekliği”ni yaratan anlamlar sistemi olduğuna işaret edilmiş olur (Halliday, 1978: 123). Dilin kendisi de bir göstergeler sistemidir. Dili sosyolojik olarak incelenebilecek bir alan kılan dildeki göstergelerin sadece uzlaşım olmaları değil; aynı zamanda kültürel olmalarıdır da. Bu bağlamda dil ile kültür arasında bir bağlantıdan söz etmek olanaklıdır. “Dil, yaşamın bütün alanlarında, günlük yaşamın en yalın olaylarında, bilimin ana formlarında, görenekler ve törelerde, inançlarda ortaya çıkar; dil her türlü maddesel yaşamın, tekniğin, ekonominin de koşuludur; dinde, hukukta, felsefe ve sanatta yeri vardır” (Akarsu, 1984: 79-80). Kısacası bir kültürel yapı anlaşılacak isteniyorsa, kültüre ilişkin pek çok ipucunu içinde barındırması nedeniyle dile bakılması gerekir. Örneğin Latincedeki birçok mecazi söyleyiş incelendiğinde bu dilin önceleri köylü bir dil olduğu görülür: sevinç kavramının (“laetus”) kökeni gübreye (latemen); refah kavramının ise (“felix”), berekete (fecundus/fenus) dayanmaktadır. Ancak Yunan medeniyetiyle karşılaştıktan sonra

^s Raymond Williams, *The Long Revolution*, Londra, 1961, yeni baskı Harmondsworth, 1965, s.42

Latince, soyut bir dil haline gelmiştir (Meillet, 1967: 54). Cassirer'in (1953: 40) verdiği bir başka örnek de, dilde adlandırmanın ve sınıflandırmanın ne denli kültürel olduğuna ilişkindir. Ona göre bazı yerli kabilelerde "dans etme" ile "çalışma" aynı sözcükle karşılanmaktadır; bu iki etkinlik arasındaki ayırım onlar açısından kolay anlaşılabilir bir şey değildir, zira dans ve tarımın her ikisi de onların geçim kaynağını sağlama amacına hizmet eder. Hatta dans o denli önemlidir ki, ürünlerden aldıkları verimin toprağa verdikleri önemden ziyade danstaki performanslarına bağlı olduğunu düşünürler.

Kültürel bir birlik olarak düşünüldüğünde uluslar, dilleri bakımından birbirinden farklılaşırlar. Bu farklılığın temeli ulusların birbirinden farklı kültürler ve dolayısıyla farklı düşünme ve eyleme biçimlerine sahip olmalarıdır. "Ulusların tinsel özellikleri çeşitli olduğundan dilin yapısı da çeşitlidir. Çeşitli ulusların dil yaratmalarını başardıkları ayrı yolları görmekle insan hem dil yapılarının ayrılıklarının nedenini, hem de dillerin düşüncenin gelişmesi üzerine etkilerini anlamış olur" (Akarsu, 1984: 52-53). Bununla birlikte "Harris'e göre de (aktaran Akarsu, 1984: 55), her ulusal dilin kendine öz bir dil-ruhu (Sprachgeist) vardır". Bu nedenle Derridacı anlamda göstergenin anlamının sürekli ertelendiği gibi metin çevirilerinde de dili çevrilen metnin özgün bir dil-ruhuna sahip olması nedeniyle çevrilen ifadeler karşılık bir takım ifadeler bulunsa da, metnin yazıldığı dilin ruhu daima ertelenir ve hiçbir zaman o ruha kelimenin tam anlamıyla ulaşamaz. Örneğin Kaplan (1966), Doğu dillerinde ve Semitik dillerde daha dolaylı ifadelerin, İngilizcede ise daha doğrudan ifadelerin hâkim olduğunu dile getirir. Özellikle Doğu dillerinde yazılan metinlerin birçoğunda bahsedilmek istenen konunun etrafında gezinildiği, şeylerin neler olduklarından ziyade neler olmadıklarına odaklanıldığı ve konuya hiçbir zaman doğrudan bakılmadığından bahseder.

Aynı toplum içinde de farklı toplumsal katmanların dili kullanım biçimleri farklılaşmaktadır. Bu nedenle dilin gösterge olarak düşünülebilir. Nitekim Voloşinov, göstergebilim ile ideoloji arasında yakın bir ilişki olduğunu iddia eder: "Gösterge olmaksızın ideoloji olmaz... İdeolojik olan her şey göstergebilimsel bir değer taşır." (Voloşinov, 1973: 9-10). Bu bakımdan Voloşinov'un aksan kavramı da bu ideolojik göstergeye iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kişinin kullandığı aksan, onun sınıfını veya geldiği bölgeyi göstermektedir, aksana ait sesteki iniş çıkışları, tonlama ve vurgular bu nedenle birer gösterge olarak düşünülebilir (Hodge&Kress, 1988). Bununla birlikte Bernstein, toplumdilbilime kazandırmış olduğu "dilsel kodlar"

kavramı ile bireylerin nasıl farklı toplumsal sınıflarda konumlandıklarını ve bunu eğitim sistemindeki ayrımcılığı körükleyerek nasıl yeniden üretildiğini göstermeye çalışır. Ona göre İngiliz toplumunda orta sınıf, gelişmiş konuşma kodlarını kullanırken; işçi sınıfı ise ancak sınırlı konuşma kodları ile iletişim kurmaktadır. (Halliday, 1978; İmer, 1990; Slattery, 2008). Belirli bir toplumsal kesimin –bunun sosyolojik anlamda sınıf olması gerekmez- dili kullanma biçimi "sosyolekt" olarak adlandırılır. Öte yandan bireylerin dili kullanma biçimlerindeki farklılıklar, "her bir bireyin kişisel bir konuşma çeşitliliğine sahip olduğu"na işaret eden "idyolekt" kavramı ile yakalanabilir (Harris, 2001: 126). "İdeoloji göstergeden kopartılmadığı gibi gösterge de somut, toplumsal ilişki biçimlerinden tecrit edilemez" (Eagleton, 2005b: 271). Bununla birlikte Voloşinov'a göre (1973: 23) dil, ancak bir noktaya kadar ideolojiktir; öte yandan bir ulus içerisinde farklı toplumsal sınıfların farklı ideolojilerini aynı ulusal dil içerisinde ifade etmelerini zorunlu kılması nedeniyle de sınıf mücadelesi temelli bir ideolojiden uzaktır. Yine de dil, aynı ulusal dili paylaşan farklı kesimlerin düşüncelerini dile getiriş biçimlerinin –ya da daha kısaca ifade edecek olursak "söylem"lerinin- farklılaşması nedeniyle, "işçi ve burjuvanın, kadın ve erkeğin, idealist ve materyalistin aynı şekilde paylaştığı, görece özerk bir sistemdir" (Eagleton, 2005b: 273).

Logos, düşünce sistemi ya da düşüncenin içerisinde sunulduğu söylem ve nomos da denetim ve düzenleme mekanizması biçiminde tanımlanırlarsa; bu noktada logonomik (söylem düzenleyici) bir sistem anlamların üretimi (production) ve alınması (reception) koşullarını ortaya koyan bir dizi kurallar sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebeveyn, öğretmen, işveren tarafından öğretilen logonomik sisteme; çocuk, öğrenci, çalışan tarafından meydan okunur (Hodge&Kress, 1988: 4). Kısacası logonomik sistemde hükmeden ve tabi olan kesimlerin varlığından söz edilebilir. Bu toplumsal kesimlerin geliştirdiği diller de birbirinden farklılık göstermekle birlikte baskın olan dil, hükmeden kesimin dilidir. Bu bağlamda baskın dili ve söylemi çözümlenmek yoluyla toplumsal yapılar anlamlandırılabilir. Örneğin logonomik bir sistem kadını aşağılayan bir şakaya müsaade edebilir, bu durum mevcut sistemde erkeklerin baskın grup olduğu bir toplumsal cinsiyet ilişkileri yapısına işaret eder (Hodge&Kress, 1988: 5). Nitekim toplumun kültürel bir ögesi olan mizah anlayışında, örneğin, kadın cinselliğini ve bedenini aşağılayan cinsiyetçi söylemlerin çokluğu, o kültürün ataerkil bir yapıda olduğunu ve bu yapının da kemikleşmiş bir hal alarak tüm gösterge sistemlerine sirayet ettiğini göstermektedir.

Dil, sanat, aile yapısı, giyim biçimleri gibi insan kültürünü oluşturan pek çok anlam sisteminden biridir (Halliday, 1989). Ancak bununla birlikte dile getirilen düşünceye dair mesajın doğru anlaşılabilmesinin önemli koşullarından biri de, mesajı veren ile alanın ortak bir kültürü paylaşıyor olmalarıdır. Zira her bir imaj üreticisi, ürettiği mesajın niyet ettiği gibi anlaşılması bakımından alıcılara bağımlıdır. Bu da alıcıların o mesajlara ilişkin bir dizi bilgiye sahip olmalarını gerekli kılar (Hodge&Kress, 1988:4). İşte bu nedenle bazen yabancı bir dilde ifade edilen basit bir cümle, cümleyi oluşturan tüm kelimelerin karşılığı bilinse bile, tam olarak anlanamaz, zira belki de bu mesaj o kültüre ilişkin bir tür bilgiyi gerekli kılmaktadır. Deyimler buna iyi birer örnek teşkil eder. Bunlar uzun uzadıya dile getirilebilecek bir düşünceyi, birkaç sözcük ile ve düzenlamından uzaklaşarak karşı tarafa iletirler. Her dilde kendi kültürel öğeleri ile paralellik içerisinde olmak üzere geçmiş kuşaklar tarafından oluşturulmuş böyle söz öbekleri bulunur. Bunların anlaşılabilmesi için ya o kültür içinde sosyalleşilmesi ya da o kültürel yapının iyi bilinmesi gerekir. Örneğin tutumlu olmayı salık veren “sakla samanı gelir zamanı” deyiminde yer alan sözcüklerin her birinin anlamı, anadili Türkçe olmayan mesaj alıcısı tarafından bilinse bile, burada verilmek istenen yan anlama bağlı asıl mesajın, içerisinde kültürel öğeler barındırması nedeniyle, anlaşılması zordur. Görüldüğü üzere Türkçede sıklıkla kullanılan bu deyimde samanın kıymetli olduğu tarım toplumlarının kültürüne bir gönderme vardır. Kısacası belirli bir toplumdaki kültürel bilgi stokuna ilişkin bir tanımlama ve analiz yapılmaksızın o kültür ile doğru bir iletişim kurmak imkânsız olmaktadır (Hodge&Kress, 1988: 26).

Sonuç

Şayet göstergebilim, göstergeler aracılığıyla ortaya konan anlamı bulup çıkarmayı amaç edinmişse; bu durumda dil, anlamla yüklü olduğundan göstergebilimde merkezi bir konum işgal eder. Bununla birlikte dilin, bu çalışmada tartışıldığı üzere pek çok açıdan sosyal bir olgu oluşu, dil meselesini toplumsal göstergebilimin alanına çekmektedir. Bir iletişim sistemi olarak dil “adlandırma” üzerine kuruludur. Adlandırmayı sağlayan her bir sözcük ise özünde bir gösterge niteliği taşır. Sözcüklerin o anda orada bulunmayana da işaret etmesi nedeniyle dil, ayrımlar yoluyla anlam kazanır. Bununla birlikte sözcüklere duyulan ihtiyaç, hem bireysel düzlemde hem de toplumsal düzlemde bireyin ya da toplumun düşünce biçiminin ne denli sofistike olduğuyula ve/veya kültürüyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla dilin hem ideolojik hem de kültürel olduğunu; aslında kısacası sosyal olduğunu söylemek mümkündür.

Sözcükler ile bu sözcüklerin göndermeleri arasındaki bağ hiçbir koşulda doğal değildir, hatta yansıma sözcüklerin dahi farklı dillerde farklı biçimlerde ifade edilmeleri bu bağın doğal olmadığını kanıtlar. Bu nedenle dil, nedensizdir. Nedensiz olan dil ise, buyrultusaldır; dolayısıyla uzlaşısaldır. İşte dili toplumsal kılan da budur. Bununla birlikte toplumsal olarak ortaya konan her ürün, toplumsal göstergebilim yoluyla anlanmaya muhtaç göstergelerle doludur. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde, uzlaşımsal olması ve göstergelerden oluşması nedeniyle, literatürde çeşitli yönleriyle ele alınan “dil”in toplumsal-göstergebilimsel bakış açısıyla ele alınması gereken bir alan olduğu açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMELLO, Francesco (2011). *The Cratylus of Plato: A Commentary*, Cambridge University Press: New York
- AKARSU, Bedia (1984). *Wilhelm Von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı*, Evrim Matbaacılık: İstanbul
- ALTUĞ, Taylan, (2001). *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- BARTHES, Roland, (1986). *Elements of Semiology*, Hill & Wang: New York
- BENJAMIN, Walter, (2006). *Son Bakışta Aşk*, (sunuş ve hazırlayan: Nurdan Gürbilek; çev: Haluk Barışcan), Metis Yayınları: İstanbul
- BOAS, Franz, (1938). *The Mind of Primitive Man*, The Mac Millan Company: USA
- CASSIRER, Ernst, (1953). *Language and Myth*, Dover Publications Inc: New York
- COWARD, Rosalind & Ellis, John, (1985). *Dil ve Maddecilik*, (çev: Esen Tarım), İletişim Yayınları: İstanbul
- DERRIDA, Jacques, (1982). *Margins of Philosophy* (translated by Alan Bass), The Harvester Press
- DERRIDA, Jacques, (2005). *Writing and Difference*, (translated by Alan Bass), Routledge
- EAGLETON, Terry, (2005a). *Kültür Yorumları*, (çev: Özge Çelik), Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- EAGLETON, Terry, (2005b). *İdeoloji*, (çev: Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- ERGAT, Ali, (2008). *Felsefede Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi: J. Locke ve G. Berkeley Örneği*, Birey Yayıncılık: İstanbul
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, (1978). *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*, Edward Arnold Ltd: London
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, (1989). Part I, (içinde) *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*, Halliday, Michael Alexander Kirkwood & Hasan Ruqaiya, Oxford University Press: Hong Kong
- HARRIS, Roy, (2001). “Linguistics After Saussure”, (içinde) Paul Cobley, *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*, Routledge, s:118-133
- HEWES, Gordon Winant, (1993). *Dilin Doğuşuna İlişkin Kuramlar* (çev: H. Boynukara & B.C. Tanrıtanır), Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Ofset Baskı Tesisleri: Van
- HODGE, Robert & Kress, Gunther, (1988). *Social Semiotics*, Cornell University Press: Ithaca & New York
- İMER, Kamile, (1990). *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları: Ankara
- KAPLAN, Robert B., (1966). “Cultural Thought Patterns in Inter-Cultural Education” *Language Learning*, Volume: 15, Issue:1, p.1-20
- LECHTE, John, (2003). *Key Contemporary Concepts*, Sage Publications
- LOCKE, John, (2000). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III-IV. Kitap*, Öteki Yayınevi: Ankara

- MEILLET, Antoine., (1967). *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi* (çev: C. Meriç & B. Vardar), Dönem Yayınevi: İstanbul
- PORZIG, Walter, (1985). *Dil Denen Mucize* (çev: Vural Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ulucan Matbaası: Ankara
- RİFAT, Mehmet, (2009). *Göstergebilimin ABC'si*, Say Yayınları: İstanbul
- SALZMAN, Zdenek, (1993). *Language, Culture and Society*, Westview Press: USA
- SAUSSURE, Ferdinand De, (1985). *Genel Dilbilim Dersleri* (çev: Berke Vardar), Birey ve Toplum Yayınları: Ankara
- SENCER, Muzaffer, (1982). "Dil ve İdeoloji", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 3, 119-122
- SLATTERY, Martin, (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler* (yay. haz. Ümit Tatlıcan & Gülhan Demiriz), Sentez Yayın: İstanbul
- VOLOŠINOV, V.N., (1973). *Marxism and the Philosophy of Language*, (translated by: Ladislav Matejka and I.R-Titunik), Seminar Press: New York & London